

УДК 314.116/.117(497.11)''1948/2002'';
314.113:323.1(497.11)''1948/2002''

Оригиналан научни рад

Original scientific work

Љубомир Гиговић

**ЕТНИЧКИ ПРОЦЕСИ СТАНОВНИШТВА НОВОГ ПАЗАРА У
ДРУГОЈ ПОЛОВИНИ XX ВЕКА**

Извод: Нови Пазар је општина која се налази на југозападу Србије. Спада у ред општина које се карактеришу хетерогеним етничким саставом становништва. Етничка слика Новог Пазара је битно измењена у другој половини XX века (1948–2002), као резултат пре свега диференцираног природног прираштаја и миграција по националности, али и бројних других недемографских фактора. Овај рад ће се учинити скроман допринос на теоријском и практичном плану у сагледавању етнодемографског развоја општине Нови Пазар као и квантитативних односа између важнијих етничких заједница, укључујући ту њихову савремену просторну дисперзију и концентрацију.

Кључне речи: етничка структура, етнички размештај, етнички процес, Нови Пазар

Abstract: Novi Pazar is a municipality that is located in the southwest of Serbia. It is one of the municipalities that are characterized by heterogeneous ethnic composition of the population. The ethnic picture of municipality Novi Pazar has significantly changed in the second half of XX century (1948–2002), primarily as a result of differentiated natural growth and migrations by nationalities, but the change also includes numerous other non-demographic factors. This paper will make a small contribution by a theoretical and practical analysis of both ethnodemographical development of municipality Novi Pazar and quantitative relation between the most significant ethnic communities, including their contemporary geographical dispersion and concentration.

Key words: ethnic structure, ethnic distribution, ethnic processes, Novi Pazar

Увод

Општина Нови Пазар захвата 743 km² југозападне Србије и административно припада Рашком округу. Са југа се граничи општинама Косовском Митровицом и Лепосавићем, са североистока општином Рашка, са севера Ивањицом, са запада Сјеницом и са југозапада Тутином. То је пространа брдско планинска територија која је смештена је на планинским границама Голије, Рогозне, Велике Нинаје и Пештерске висоравни и на којој се оптимално смењују благи и оштри успони, речни усеци долине и висоравни. Општину у звездастом облику пресецају долине река: Рашке, Јошанице, Дежевске и Људске. На простору општине је 2002. године у 99 насеља живело 85.996 становника, односно 104 становника по 1 km², што представља

гушће насељен простор централне Србије. Положај општине, историјско наслеђе и остали чиниоци, условили су друштвене и демографске правце развоја овог краја.

Етнички процеси, етнички структура и популациона динамика најзначајнијих етничких заједница Новог Пазара, у другој половини XX века, сагледани су на основу података седам пописа становништва спроведених после Другог светског рата, од 1948. до 2002. године. У њима је питање о националној припадности, као уосталом у свим земљама са вишенационалним саставом, класификовано међу основним питањима пописа становништва. Међутим, важно је истаћи да су етностатистички подаци оптерећени различитим међупописним методолошким разликама, пре свега у погледу дефиниција националних модалитета, примењене методологије пописа, субјективног критеријума националног изјашњавања, административно-територијалних промена и другим. Већина међупописних недоследности су управо резултат политичких прилика и одлука, што се у крајњем одсликало на национално опредељење становништва и коначне етностатистичке пописне податке (Радушки, Н., 2007). На основу тога, укупан етнодемографски развој Новог Пазара, у другој половини XX века, значајно је условљен и политичким факторима, који за разлику од демографских, нису утицали на укупан демографски развој популације, али су зато значајно утицали на редистрибуцију између појединих етничких група. На тај начин, поред наслеђене етничке композиције, Нови Пазар је у посматраном периоду задобио епитет мултиетничког простора са врло комплексним међуетничким и генетичким везама.

Етнички процеси и етничка структура Новог Пазара

На основу свеукупних политичких, економских, социјалних и културних промена, од средине XX века извршена је значајна трансформација демографских појава и процеса, који су определили савремену етничку композицију становништва Новог Пазара. Према резултатима досадашњих истраживања основни демографски покретач етно-диференцијалног раста становништва Новог Пазара је био у природном фактору кретања (природни прираштај). Наиме, испитивања основних компоненти природног кретања становништва јасно указују на изражене међуетничке разлике у погледу natalитета и mortalитета, што је имало за резултат разлике у природном прираштају. На основу тога, јасно су издиференциране две групе националности са дијаметрално супротним моделима репродукције. Са једне стране то су Муслимани (Бошњаци), које је у највећем делу посматраног периода одликовао високи прираштај са проширеном репродукцијом, док су на другој страни Срби, који су забележили континуирани пад стопа природног кретања, чије вредности су од 90-их година биле испод нивоа прости репродук-

ције (Радовановић, С., 2004). На основу тога, може се закључити да дихотомни модел репродукције становништва, представља најзначајније и истовремено најнеповољније обележје етнодемографске ситуације Новог Пазара.

Поред природних, на етнопопулациону динамику Новог Пазара, снажно су деловале и механичке компоненте кретања становништва. Етнички фактор имао је знатан утицај и на селективност миграција делујући различитим интензитетом, прикривено или видљиво у одређеним политичким околностима и временима. У том погледу, Муслимани су забележили највеће негативне вредности миграционог салда у периодима од 1953. до 1957. и од 1965. до 1971. године, док су се Срби, током читавог периода посматрања, различитим интензитетом континуирано исељавали према привредно развијенијим регионима Србије (Мушовић, Е., 1979). Међутим, поред исељавања, одвијао се и значајан механички прилив становништва са широк предела Рашке области у функционални центар Новог Пазара, у којем је 2002. године било апсорбовано 63,5% становништва општине.

У наведеним условима, становништво Новог Пазара у последњих шест деценија карактерише перманентни популациони раст, по просечној годишњој стопи раста од 13,8%, који је резултирао повећањем од 43.950 на 96.260¹ становника у 2002. години, чиме је оно за више од 2,1 пута увећано. Промене у популационој динамици новопазарске општине нису текле континуирано. Највећи пораст становништва забележен је од 1948. до 1953. године, по просечној годишњој стопи раста од 26,5%, затим је опао до 70-их, када је стопа износила 9,0%, да би у периоду до 90-их година била на нивоу око 14,1%. У последњој деценији прошлог века дошло до благог опадања вредности просечне годишње стопе раста становништва на 11,0%, што је у односу на централну Србију значајно више (-2,4%). Наведени трендови су се одвијали под утицајем ниског миграционог салда (за период 1953–

¹ Поред изнетих методолошких проблема, праћење промена у националној структури становништва је оптерећено и различитом пописном методологијом пописа из 2002. године, у односу на претходне пописе. У циљу стварања услова за поуздану компарацију међупописних података о броју становника у пописима 2002. и претходних, званична статистика Републике Србије публиковала је податке о промени броја становника до нивоа насеља који је за пописе 1991. и 2002. године израчунат и по "новој" и по "старој" методологији. Ослањајући се на наведене публикације, као и на документационе табеле РЗС (до општинског нивоа), у делу анализе промене националне структуре становништва, извршено је "приближно" свођење етностатистичких података из пописа 2002. године према методологији претходних пописа. На тај начин, без обзира на наведена методолошка ограничења, компарацијом етностатистичких података из седам пописних временских тачака, омогућено је израчунавање поузданијих показатеља етнопопулационог раста на основу којих се могу уочити најважнији етнодемографски трендови у другој половини XX века.

2002. износио је -13.420), изразитијег повећања градске популације (за исти период износило је 35,4%), као и генерално високог природног прираштаја – 17,4‰ за период 1950–2004, (Гиговић, Љ., 2008).

Табела 1. – Број и процентни удео важнијих етничких група новопазарске општине од 1948. до 2002. године

ОБЕЛЕЖЈЕ	БРОЈ СТАНОВНИКА						
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
УКУПНО	43.950	50.189	58.777	64.326	74.000	85.249	96.260
СРБИ	41.644	25.035	27.933	25.076	21.834	19.064	19.055
МУСЛИМАНИ**	2.083	13.564	23.250	37.140	49.769	64.251	75.886
ТУРЦИ	8	11.009	5.400	755	33	20	-
ЈУГОСЛОВЕНИ	-	-	1.261	183	931	700	153
ОБЕЛЕЖЈЕ	%						
	1948.	1953.	1961.	1971.	1981.	1991.	2002.
СРБИ	94,8	49,9	47,5	39,0	29,5	22,4	19,8
ЦРНОГОРЦИ	0,2	0,3	0,9	0,6	0,4	0,3	0,1
МУСЛИМАНИ**	4,7	27,0	39,6	57,7	67,3	75,4	78,8
ТУРЦИ	-	21,9	9,2	1,2	-	-	-
ЈУГОСЛОВЕНИ	-	-	2,1	0,3	1,3	0,8	0,2

*Етностатистички подаци за попис 2002. године, добијени су сравњавањем публикационих по методологији претходних пописа.

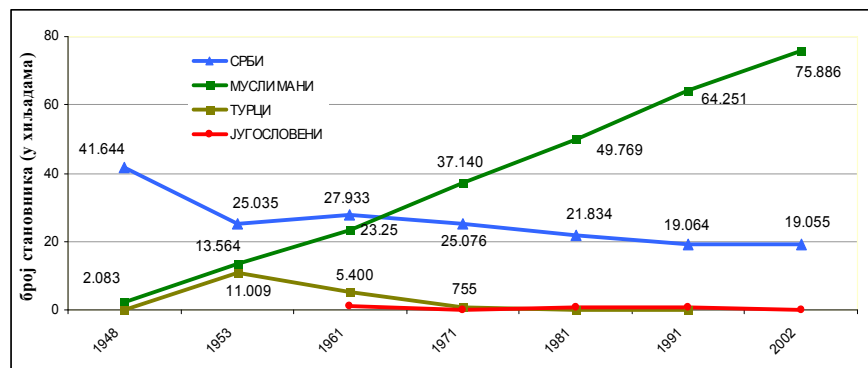
**Муслимани су исказани као неопредељени муслимани из 1948, неопредељени Југословени из 1953. године и скупно са Бошњацима 2002. године.

Према првом попису после Другог светског рата из 1948. године, у Дежевском срезу и граду Новом Пазару,² регистровано је 43.950 становника, од чега су Срби као већински народ, са 41.644 лица чинили 94,8%. Поред њих, Црногорци су бројали 99 лица, док је Национално неопредељених муслимана (данашњих Бошњака и Муслимана) било 2.083 лица или 4,7%. Остале народности учествовале су са 1,4% послератног становништва новопазарског подручја. Резултат последњег пописа, из 2002. године, показује нам знатно другачију етничку слику. Припадници српске националности забележили су релативно смањење на 19,8% општинске популације. Поред њих, пописано је 74.090 Бошњака (77,0%) и 1.796 Муслимана (1,8%), који су еволуирали за 73.803 лица од национално неопредељених муслимана из 1948. године. Од осталих, повећан је број Албанаца за 105 лица, Црногорца за 22 лица, итд. На основу грубо изнетог упоређења етничког састава ста-

² Општина Нови Пазар у садашњим границама је 1948. и 1953. године територијално обухватала Дежевски срез (без насеља Беребериште – општина Одојевиће), са напоменом да је према управној подели у време пописа 1948. године подручје града Нови Пазар било посебно издвојено. Од 1961. године границе општине Нови Пазар се налазе у непромењеним територијалним оквирима.

новништва из првог и последњег послератног пописа, може се закључити да на промену етничке структуре Новог Пазара, поред демографских, највећи утицај су испољили недемографски чиниоци.

На основу слике 1, могу се уочити велике осцилације у популационом развоју припадника различитих етничких заједница Новог Пазара. Тако, на једној страни су етничке заједнице са изразитим популационим растом, док су на другој страни оне чије је становништво стагнирало или константно опадало.

Слика 1. – Динамика промене етничке структуре новопазарске општине од 1948. до 2002. године

У прву групу етничких заједница, које су у посматраном периоду забележиле најјачи континуирани популациони раст спадају *Муслимани*. Њихов популациони пораст може се пратити на основу броја национално неодређених муслимана из 1948. и Југословена неодређених из 1953. године, са којима су они у најтешњој етногенетској вези. На тај начин, Муслимани су у забележили популациони пораст којег је пратило континуирано, како апсолутно повећање броја, тако и повећање удела у популацији новопазарске општине. Просечна годишња стопа раста од 1961. до 2002. године је износила 25,9% и била је преко два пута већа од стопе за укупно становништво Новог Пазара у истом периоду (11,8%). Ово повећање је било условљено како специфичним политичким одлукама, тако и њиховим већим природним прираштајем, што је имало за резултат значајно повећање њихове бројности са 2.083 лица, 1948. године, више од 23.250 (1961), на 75.886 лица 2002. године, као и релативног удела са 4,7% на 78,8%. Посматрано по међупописним раздобљима, највећу стопу раста од 293,5% су имали од 1948. до 1953. године, што је демографски нереално, односно упућује на утицај других фактора, пре свега пописних методолошких решења и политичких чинилаца. Од 1953. године интензитет раста муслимана је у па-

ду и кретао се по просечним годишњим стопама од 65,8‰ (1953–1961), затим 46,0‰ (1961–1971) у периоду учвршћивања националног идентитета Муслимана, затим 29,1‰ (1971–1981) и 25,4‰ од 1981. до 1991. године. На тај начин, Муслимани су 1991. са 75,4% представљали значајну апсолутну већину у општинској популацији Новог Пазара.

Табела 2. – Динамички показатељи етнодемографског развоја Новог Пазара од 1948. до 2002. године

ОБЕЛЕЖЈЕ	ИНДЕКС РАСТА СТАНОВНИШТВА							
	1953/48	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2003/91	2002/48	2002/61
УКУПНО	114,2	117,1	109,4	115,0	115,2	112,9	219,0	163,8
СРБИ	60,1	111,6	89,8	87,1	87,3	100,0	45,8	68,2
МУСЛИМАНИ*	651,2	171,4	159,7	134,0	129,1	118,1	-	326,4
ОБЕЛЕЖЈЕ	‰							
	1953/48	1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2003/91	2002/48	2002/61
УКУПНО	26,5	19,7	9,0	14,0	14,1	11,0	13,8	11,8
СРБИ	-99,6	13,7	-10,8	-13,8	-13,5	0,0	-13,5	-9,2
МУСЛИМАНИ*	293,5	65,8	46,0	29,1	25,4	15,1	-	25,9

* Муслимани дати скупно са Бошњацима 2002. године

Од 1991. до 2002. године десиле су се крупне друштвено-политичке промене, које су иницирале специфичне етничке процесе, распад СФРЈ, стварање нових држава и прокламовање Бошњачке нације. Ови догађаји несумњиво су утицали на различита гледишта муслиманског становништва у погледу њиховог националног изјашњавања. Велики део овог становништва је под политичким утицајем прихватио Босну и Херцеговину као матичну државу и назив Бошњак, док је део, и даље своју националну припадност одређивао кроз конфесионалну припадност. На тај начин, највећи део етничког контингента Муслимана из 1991, се прелио у Бошњаке, тако да је 2002. забележено 74.090 Бошњака, који су чинили 77,0% становника Новог Пазара. Истовремено, број Муслимана опао је са 64.251 на 1.796 лица. Из изнетог, јасно је да су 2002. пописане националне групе Бошњаци и Муслимани у директној вези са Муслиманима из 1991. године. Ако их посматрамо скупно, може се закључити да је муслиманска популација у последњој пописној декади забележила апсолутни пораст за 11.635 лица, по годишњој стопи раста од 15,1‰, што је знатно више у односу на све остале етничке групе и демографски развој Новог Пазара. Узроци овакве популационе динамике су поред природних, великим делом политичке природе.

Насупрот Бошњацима, Срби са простора Новог Пазара, у другој половини XX века, су забележили апсолутни пад броја становника по просечној годишњој стопи од -13,5‰ и индексу раста од 45,8, уз истовремено смањење њиховог удела за 75 процентна поена. На почетку иницијалног периода 1948, новопазарску општину је карактерисала изразита етничка хомогенизација Срба. Срби су били етнички компактни и чинили су 94,8% становни-

штва Новог Пазара. Оваква етничка слика је била резултат актуелне друштвено политичке климе, као и понуђених пописних модалитета народности. С обзиром, да је муслиманско удаљавање од српских родовских корена, иницирано од стране КПЈ половином прошлог века, већ у првом међупописном периоду је дошло до значајних померања и преливања српског контингента у национално неопредељене Југословене и Турке. На тај начин, велики број Муслимана, који су се у претходном попису национално идентификовали са Србима, 1953. су били национално неопредељени. На тај начин, 1953, апсолутни број Срба је опао чак за 16.609 лица, а учешће за 44,9 процентна поена на 49,9%, по најнижој међупописној годишњој стопи раста од -99,6%. Овај пад свакако није у вези са демографским суновратом Срба, већ са сепарацијом њиховог етничког контингента по конфесионалном принципу (Грчић, М., 2000). Од 1953. до 1961. Србе карактерише процес повећања апсолутног броја по годишњој стопи од 13,7‰ и индексу раста од 111,6, који је био знатно нижи у односу на просечну годишњу стопу (19,7‰) и индекс раста (117,1) укупне популације Новог Пазара. То је довело до смањења удела Срба на 47,5%, 1961. године. Нарочито изражени депопулациони тренд Срба се догодио од 1971. до 1991, када су бележили просечну годишњу стопу раста на нивоу од -13,6‰, што је било значајно мање од популационог развоја Новог Пазара (14,0‰). Оваква динамика резултирала је, како апсолутним (за 6.012 лица), тако и релативним смањивањем српског становништва за 16,6 процентна поена. Од 1991. до 2002, Срби су популационо стагнирали (апсолутно смањење за 9 лица), али услед већих вредности динамичких обележја демографског развоја Новог Пазара (11,0‰), релативни удео Срба у оквиру општинске популације је опао за 2,6 процентна поена и достигао најнижу вредност од 19,8%. Из изнетих показатеља, јасно је да је процес популационе динамике Срба осцилирао између екстремног пада (1948–1953), минималног пораста од 1953–1961, континуираног пада (1961–1991) и извесне стагнације од 1991–2002. Свакако да ове осцилације нису искључиви узрок демографских компоненти кретања, већ и других, пре свих, политичких фактора.

Од осталих националности, од 1948. до 2002. године, значајније учешће у популацији Новог Пазара имали су Турци и Југословени. Праћење њихове етнопопулационе динамике оптерећено је њиховом извесном малобројношћу, тако да су се изнети проблеми у смислу субјективног изјашњавања и актуелних друштвено-политичких услова у којима су се спроводили пописи снажније рефлектовали на вредности њихових динамичких показатеља демографског развоја.

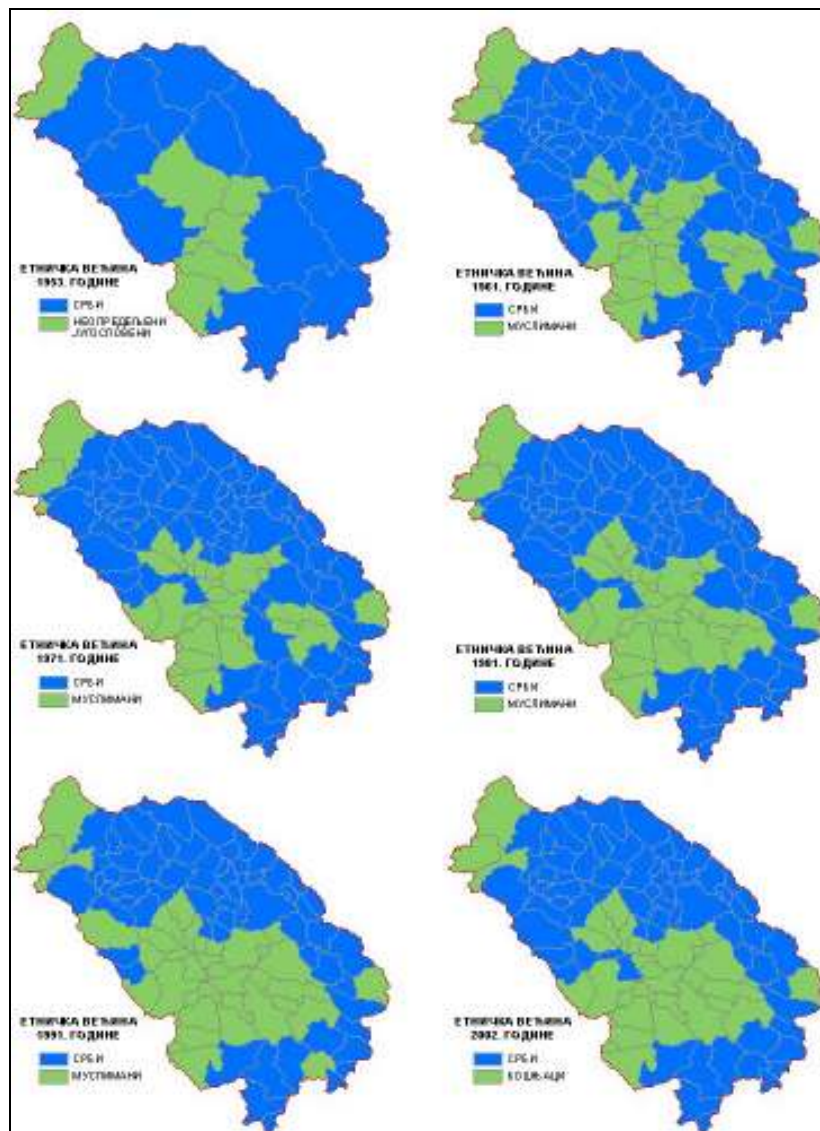
Турску етничку групу одликовале су највеће међупописне варијације популационе динамике у послератном периоду. Према попису из 1948. године пописано је само 8 лица турске етничке заједнице, да би само пет година касније, њихов број износио 11.009 лица, што је било њихово највеће

забележено учешће (21,9%) у популацији Новог Пазара. Од 1951. до 1961. године, број Турака је смањен на 5.400 лица, а њихов удео за 12,7 процентна поена. Од 1971. године број Турака на простору Новог Пазара је занемарљив, тако да их је 1971. године пописано 755 лица, а десет година касније 33, односно 1991. године само 20 лица. Из изнетих података може се закључити да лица са простора Новог Пазара, која су се од 1953–1971. године изјашњавала у масовном броју као Турци, у етничком смислу немају никакве везе са малоазијским Турцима, већ да су то несумњиво необразована лица словенских родовских корена у којима је живела стара османска Турска (Мушовић, Е., 1979). Од пописа 1981. године, Турци су се скоро у потпуности прелили у муслимански етнички контингент.

Популациона динамика *Југословена* се може пратити тек од 1961. године, иако су се и те године у методолошком смислу мешале категорије Муслимани и Југословени неопредељени. Наиме, Југословени добијају обележје флотантне популације, и у пописима од 1961. до 1981. године су сврставани у групу национално неопредељених лица, да би се у каснијим пописима класификовали као посебна национална група. Популациони развој Југословена је у високој спреси са политичким чиниоцима и укупним друштвеним условима у којима су се спроводили пописи. Највећи број Југословена на простору Новог Пазара био је забележен 1961. године (1.261 лице), што је чинило 2,1% популације Новог Пазара. У периоду до 1971. године, демографски развој Југословена је имао супротан правац (пописано само 183 лица), да би 1981. године био повећан на 931 лице, од када континуирано опада, тако да је 2002. године забележено њихово апсолутно смањење за 778 лица и релативно са 1,3% на 0,2% популације Новог Пазара. Ова појава је и разумљива, имајући у виду чињеницу да су Југословени своју етничку идентификацију формирали на основу имена државе која је управо у овом периоду нестала са историјско политичке сцене.

Показатељи етнопросторног размештаја становништва Новог Пазара

Упоредо са популационим променама одвијала се и различита просторна покретљивост етничких група у новопазарској општини. Интензитет и смерове етнопросторне динамике, која се одвијала у Новом Пазару можемо сагледати на основу праћења промена у обиму насељске и територијалне обухваћености простора на којем је нека етничка група остваривала већину. У том циљу, може послужити сагледавање етничке структуре по најнижим административним јединицама етностатистичких података. Они су публиковани, према важећим административно политичким поделама у време спровођења пописа, до нивоа срезова и месних одбора 1948, срезова и среских општина 1953. и нивоу насеља од 1961. до 2002. године.

Слика 2. – Промена етничке већине становништва Новог Пазара од 1953. до 2002. године

Половином прошлог века, Срби су представљали апсолутну већину на целокупној територији ондашњег Дежевског среза. Наиме, на основу резултата пописа, Срби су 1948. године имали апсолутну већину у свим месним

одборима Дежевског среза и граду Новом Пазару. Исто тако, 1953. године, 11 од 17 среских општина карактерисало се са већинским српским становништвом, док су у по три општине Дежевског среза етничку већину имали неопређени Југословени (град Нови Пазар, Пожега и Чебинац) и Турци (Бајевица, Крушево и Лукаре). У том раздобљу, Срби су смањили етничку доминацију са 743 km² (1948) на 570 km² (1953). Од педесетих година, као резултат конституисања муслиманске нације и дезинтеграције српског етничког контингента по конфесионалном принципу, отпочео је процес континуиране просторне српске дехомогенизације који је трајао до деведесетих година прошлог века. Тако, према попису 1961. године, Срби су имали етничку већину у 76, од укупно 99 насеља новопазарске општине. У осталих 23 етничку већину су имали муслимани. Након десет година још два насеља су постала доминантно Муслиманска (Иванча и Слатина), а пописом 1981. године тај број је увећан за још три (Рајчиновачка Трнава, Леча и Осоје). До 1991. године Муслимани су остварили етничку већину и у насељима Вучиње, Лукоцрево, Јавор, Јанча, Забрђе, Избице и Шавци, што је укупно износило 35 насеља. На тај начин, 64 насеља је остало са доминантним српским становништвом, чиме су Срби смањили етничку доминацију са 530 km² (1961), на 422 km² 1991. године, односно изгубили су етничку превласт над 24,5% општинске територије Новог Пазара. Од 1991. до 2002. године, Срби су повратили етничку већину у пет насеља: Вучиње, Лукоцрево, Јавор, Забрђе, и Шавци, тако да је забележен процес мањег пораста територије са већинским српским становништвом, која се повећала за 40 km². Данас, чинећи већину у 69 насеља на безмало 2/3 територије Новог Пазара (462 km²), Срби се одликују највећим степеном етнопросторне дисперзивности у оквиру новопазарске општине.

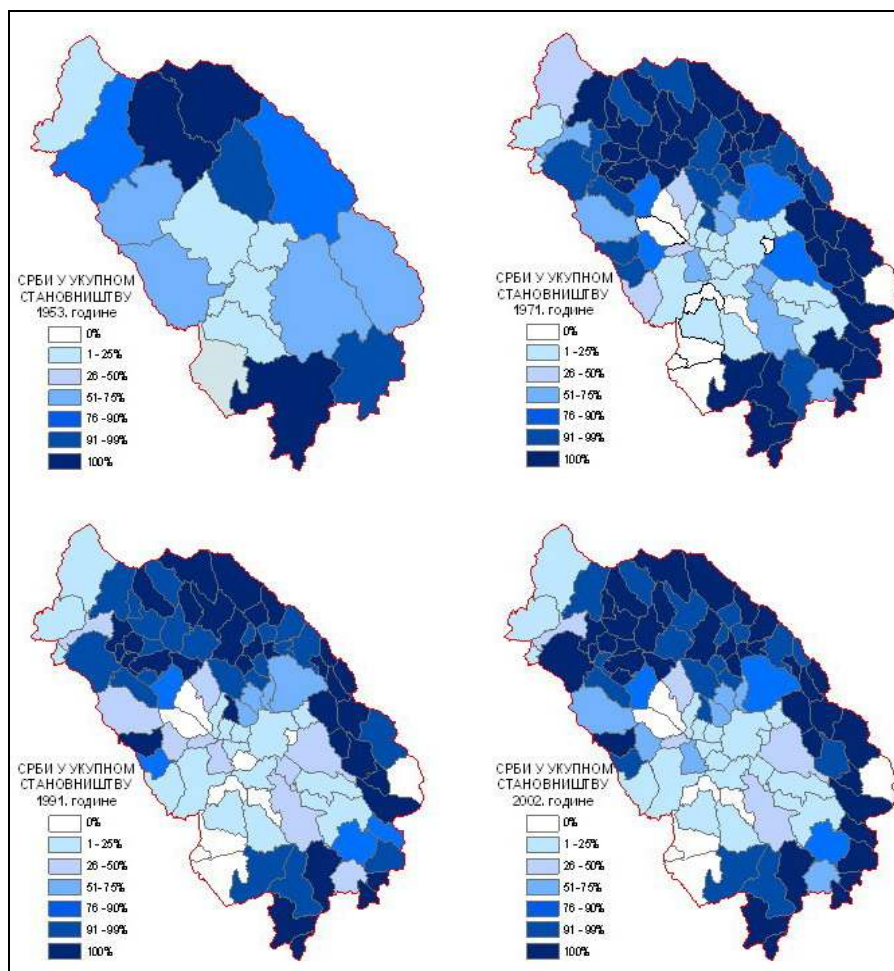
Табела 3. – Динамички показатељи етнопросторног размештаја становништва Новог Пазара од 1961. до 2002. године

ОБЕЛЕЖЈЕ	ГОДИНА ПОПИСА														
	1961.			1971.			1981.			1991.			2002.		
	нас	km ²	%	нас	km ²	%	нас	km ²	%	нас	km ²	%	нас	km ²	%
СРБИ	76	530	71.3	74	518	69.7	71	487	65.5	64	422	56.8	69	462	62.2
МУСЛИМАНИ*	23	213	28.7	25	225	30.3	28	256	34.5	35	321	43.2	30	281	37.8

*Муслимани су дати скупно са Бошњацима 2002. године

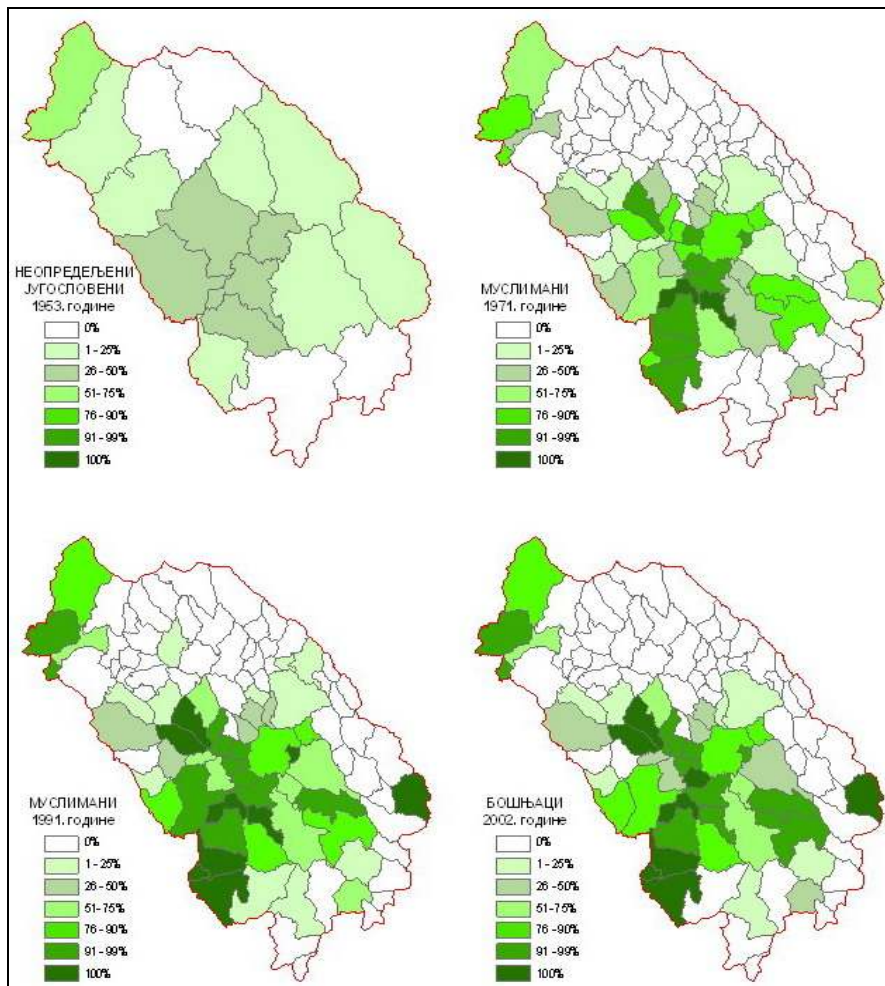
Достигнути ниво етнопросторног размештаја 2002. године најбоље се може сагледати на основу етностатистичке анализе етничких већина на насељском нивоу. Анализом етностатистичких података из пописа 2002. године, до нивоа насеља, може се закључити да су Срби живели у 91 насеља Новог Пазара. Апсолутну већину су чинили у 68 и релативну већину у једном насељу (Шавци 46,6%). Уочљива је и висока етничка хомогеност Срба, тако да у чак 58 насеља Срби су представљали преко 90% насељске попула-

ције (од чега у 39 насеља 100%), док је у само десет насеља учешће Срба износило од 50,1 до 90%. Са друге стране, низак проценат учешћа Срба (до 10%) забележен је у 19 (у 8 насеља није пописан ни један Србин), а у 12 насеља су чинили од 10,1 до 50% становништва насеља. Из изнетих података, јасно је да српска етничка заједница бројчано доминира на највећем делу територије (62,2%) и у највећем броју насеља Новог Пазара (69,7%), међутим ако сагледамо квантитативну вредност тих насеља уочава се чињеница да су то углавном малобројна насеља. Изузимајући насеље Постоње

Слика 3. – Промена етничке доминације Срба у општини Нови Пазар од 1953. до 2002. године

(3.471 становника), сва остала имају испод 500 становника и то: од 200 до 399 становника – 13 насеља; од 100 до 199 становника – 12; од 50 до 99 становника – 16; и у чак 27 насеља у којима Срби чине већину пописано је испод 50 становника.

Слика 4. – Промена етничке доминације Муслимана (Бошњака) у општини Нови Пазар од 1953. до 2002. године

Бошњаци, заједно са Муслиманима, су 2002. године били пописани у 45 насеља новопазарске општине, од којих су у 30 чинили апсолутну, и у ниједном релативну већину. На тај начин, они су представљали већин-

ски народ у 30,3% насеља општине. У оквиру наведених, Бошњаци су у 19 чинили преко 90,0% становништва, од чега је етничко чистих (100%) било четири, затим у седам су учествовали са 75,1 до 90% и у четири су представљали од 50,1 до 75% насељске популације. На другој страни, у 54 насеља, 2002. године, са простора новопазарске општине, није живео ни један припадник наведених етничких група. Из изнетог, јасно је да је муслиманско становништво у општини Нови Пазар било сконцентрисано на мањој територији и мањем броју насеља, али у знатно већем броју, у односу на Србе. Наиме, они су поред града Новог Пазара (86,5% од 54.604 становника), чинили већину и у три насеља од 1000 до 3500 становника (Мур, Побрђе и Избица); затим у 14 насеља од 500 до 999 становника; 10 насеља од 100 до 499 становника; и у само 2 насеља која су бројала испод 100 становника (Вучија Локва и Чашић Долац). Очигледно је да бошњачка етничка заједница своје демографско тежиште има у виталнијим и бројнијим насељима општине Нови Пазар. Овде је потребно напоменути да становници етнички декларисани као *Муслимани* су у већем проценту забележени једино у насељима: Осоје (12,0%) и Избице (11,4%), што наводи на закључак, да је за разлику од суседних простора, на простору Новог Пазара у највећем степену прихваћена бошњачка национална идеја.

Етнички процеси у градском и сеоским насељима на територији општине Нови Пазар

Демографски развој Новог Пазара одликује висока диспропорција у погледу трендова популационих токова према функционално различитим насељима. Од 1948. до 2002. године Нови Пазар карактеришу позитивне вредности демографског раста становништва у градским насељима, по просечној годишњој стопи од 25,0‰ и индексу раста од 513,2, чиме се градска популација више него упетостручила и минималне вредности показатеља популационе динамике (стопа 1,7‰, индекс 109,5) које карактеришу становништво руралних насеља. Посебно висок популациони раст становништво у градским насељима је имало од 1971. до 1981. године, по стопи од 34,7‰. Насупрот градском, код руралног становништва забележен је минимални пораст становништва у свим периодима посматрања, изузев периода од 1961. до 1981. године, када је евидентирано њихово, како апсолутно, тако и релативно смањење на нивоу од -7,2‰.

Посматрајући ову појаву по етничким групама, може се увидети висока диспропорција у етнодемографском развоју града Новог Пазара. Тако, 1961. године, Срби су чинили 23,7%, а Муслимани 60,6% градске популације Новог Пазара. Од 1961. до 2002. године учешће Муслимана (Бошњачка) у граду је, по просечној годишњој стопи раста од 30,1‰, достигло 86,5%. Истовремено, Срби су забележили апсолутни пораст по просечној

Табела 4. – Динамички показатељи етнодемографског развоја градског становништва Новог Пазара од 1961. до 2002. године

ОБЕЛЕЖ- ЈЕ	тип	БРОЈ И ПРОЦЕНТНИ УДЕО									
		1961.	%	1971.	%	1981.	%	1991.	%	2002.	%
СРБИ	Г	4.899	23.7	5.322	18.4	6.689	16.3	6.698	12.9	7.533	12.3
	О	23.034	60.5	19.754	55.8	15.145	46.0	12.366	36.9	11.522	32.8
МУСЛИ- МАНИ*	Г	12.552	60.6	22.571	78.0	32.798	79.8	43.774	84.6	52.932	86.5
	О	10.698	28.1	14.569	41.2	16.971	51.6	20.477	61.1	22.954	65.4
ОБЕЛЕЖ- ЈЕ	ПРОСЕЧНА ГОДИШЊА СТОПА РАСТА (У ПРОМИЛИМА ‰)										
	ПЕРИОД		1961/53	1971/61	1981/71	1991/81	2003/91	2002/61			
СРБИ	Г			42.8	8.3	22.8	0.1	10.7	10.3		
	О			8.2	-15.3	-26.4	-20.2	-6.4	-16.3		
МУСЛИ- МАНИ*	Г			89.3	57.1	36.9	28.7	17.2	30.1		
	О			42.0	30.6	15.2	18.7	10.4	17.8		

* Муслимани дати скупно са Бошњацима 2002. године; Г- градско, О- остало.

годишњој стопи раста од 10,3‰, али и релативно смањење за 11,4 процентна поена. Разлог томе јесте енормно повећање Муслимана (Бошњака), који су у градској популацији бележили знатно бржи пораст у односу на демографски развој града Новог Пазара, као и у односу на остале националне групе, на чији су рачун увећали свој релативни удео. Посматрајући по међупописним периодима, најинтензивнија пораст градске популације забележен је код свих етничких група од 1953. до 1961, од када константно опада. Повећање Муслимана од 1961. до 1971. године, пратила је просечна годишња стопа раста од 89,3‰, од када се константно смањује до 2002. када је износила 17,2‰. За разлику од Муслимана, Срби су осцилирали, тако да су од 1953. до 1961. повећавали свој градски контингент, по просечној годишњој стопи од 42,8‰, да би од 80-их година стагнирали (0,1‰), све до последње декаде, у којој су забележили пораст у градској популацији Новог Пазара по просечној годишњој стопи од 10,7‰.

Анализа популационе динамике етничких група у сеоским насељима Новог Пазара од 1948. до 2002. године показује да је, без обзира на минималну позитивну динамику демографског развоја (индекс 109,5), у њима извршена значајна етничка трансформација. У руралним насељима, забележен је апсолутни пораст Муслимана (Бошњака), по просечној годишњој стопи раста од 17,8‰ (1961–2002), захваљујући коме је њихово релативно учешће порасло за 37,3%. На основу тога, у односу на градску популацију, Муслимани су у селима забележили спорији раст, али уз већи процентни скок удела. Истовремено, од 1961. до 2002. године, евидентирано је смањење броја Срба у сеоским насељима по просечној годишњој стопи раста од -16,3‰, односно за 27,7%.

Поред наведеног, етнофункционална анализа становништва, у оквиру самих етничких група Новог Пазара 1961. године, показује да је од

27.933 Срба, њих 4.899 или 17,5% живело у градовима, да би четрдесет година касније тај проценат износио 39,5%. Насупрот Србима, Муслимани су имали знатно већи удео своје популације у граду, тако да је 1961 године 54,0% од муслиманског етничког континента Новог Пазара живело у граду, док је 2002. године тај проценат порастао на 69,8%.

Закључак

Нови Пазар представља општину која се карактерише хетерогеним етничким саставом становништва. Мултиетничност и мултикултуралност последица је не само њеног географског положаја већ и различитог демографског развоја, миграција, социо-економских и посебно политичких фактора. Послератну трансформацију етничког састава становништва Новог Пазара прати пре свега тренд смањивања најбројније етничке групе на овом простору – Срба на рачун пораста муслиманског становништва. Према последњем попису из 2002. у Новом Пазару живи 85.996 становника. Од тога су већински народи са 76,3% Бошњаци и са 20,5% Срби. Поред њих, најзначајније етничке групе у новопазарској општини чине Муслимани (1,9%), Црногорци (0,2%), етнички Албанци (0,2%) и др. Савремени географски распоред етничких заједница у новопазарској општини одликује се деловима у којима поједине етничке групе имају већинску доминацију, као и крајева у којима су знатније измешани. Дисперзивним просторним размештајем карактеришу се пре свега Срби. Срби представљају просторно најраспрострањенију етничку заједницу, која већински доминира на 62,2% геопростора Новог Пазара. Супротно њима, висок степен етничке хомогености имају Бошњаци који су концентрисани на 37,8% територије Новог Пазара.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Грчић, М. (2000). *Политичка географија*. Београд: Географски факултет
- Гиговић, Љ. (2008). *Етнодемографски процеси у Рашкој области у другој половини века и њихов геополитички значај*. Београд: Географски факултет, докторска дисертација
- Мушовић, Е. (1979): *Етнички процеси и етничка структура становништва Новог Пазара*. Београд: САНУ, књ. 19.
- Радовановић, С. и Ђоковић, Е. (2004). Етничка и конфесионална структура становништва. У *Сјенички крај - антропогеографска проучавања*, Београд: Географски факултет
- Радушки, Н. (2007). *Националне мањине у Централној Србији*. Београд: Институт друштвених наука
- СЗС (1954). Коначни резултати пописа становништва од 15. марта 1948. године, књ. IX, *Становништво по народности*. Београд: Савезни завод за статистику ФНРЈ
- СЗС (1959). Попис становништва 1953, књ. VIII, *Народност и матерњи језик*. Београд: Савезни завод за статистику, Београд

СЗС (1994). *Национални састав становништва СФРЈ по насељима и општинама*, књ. II. Београд: Савезни завод за статистику

СЗС (1991). *Национални састав становништва СФРЈ по насељима и општинама*, књ. I. Београд: Савезни завод за статистику

Попис становништва, домаћинства, станова и пољопривредних газдинстава у 1991, *Становништво национална припадност (детаљна класификација)*, књ. III. Београд: Савезни завод за статистику

РЗС (2003). *Попис становништва, домаћинства и станова у 2002, Становништво национална или етничка припадност*, књ. I. Београд: Републички завод за статистику

Ljubomir Gigović

ETHNIC PROCESSES IN NOVI PAZAR MUNICIPALITY IN THE SECOND HALF OF XX CENTURY

Summary

Municipality Novi Pazar is characterised by ethnically heterogeneous population. Its multiethnic, multiconfessional and multicultural structure is a consequence of both its geographical position and its different demographical development, migrations, socio-economic and, especially, political factors. Post war transformation of ethnic structure of Novi Pazar region population is firstly, followed by a downward trend in the number of people the largest ethnic group in the region - Serbians, and there is an upward trend of muslimans declaring populations. According to the last census in municipality Novi Pazar population is 85.996, which make up 76,3% Bosniaks and Serbs which constitute 20,5% are majority groups. Along their, most significant national groups are Muslims (1,9%), Montenegrins (0,2%), ethnic Albanians (0,2%) and others. Contemporary geographical distribution of ethnic groups in Novi Pazar municipality is characterised by regions predominated by certain ethnic groups and by regions which are more heterogeneous. Dispersive geographical distribution is mostly characteristic of Serbs. Serbs, dominating the region with 62.2%. In contrast, Bosniaks are ethnically homogeneous on 37.8% of territory in Novi Pazar municipality.